

Відгуки з життя та письменства.

Своя хата на чужині.—Політична спадщина Драгоманова й баламутні.
заходи коло неї.

Здавен-давня українська народня справа стояла дуже чудно й ненормально. Про причини цього нічого тут говорити, бо вони досить відомі; зазначу тільки, що навіть сами українці—народні маси через свою темноту та економічні злидні, інтелігентні круги через недолadne виховання, чужу школу, то-що—мало думали про те, що вони складають окремий народ, який має свої власні національні потреби, повинен мати права національні і—що найважливіше—тільки й може через ті права і потреби свої задовольняти. Ще менше, певна річ, думали про те наші близькі чи далекі сусіди. Одні з їх, як великороси та поляки, на українців дивилися тільки як на відмінок самих себе, вважаючи українську народню масу за сирий етнографічний матеріал, над яким вони мають практикувати усяких експериментів, щоб до себе його привподобити. Вони чудувалися навіть та великим дивом дивували, коли завважали, що українець хоче самим собою бути, а не членом одного чи другого з тих народів. Другі про нас аж нічого не думали, а і перші й другі вкупі нас насамперед зовсім не знали. Бо незнанням у першу голову й можна собі витолкувати те, що на думку найближчих сусідів з нас був тільки етнографічний відмінок великоросійського чи польського народу; це одно вже досить характеризувало відомості їхні про Україну та її людність. І поки український народ був тільки етнографічною масою, хоча б і цілком од сусідніх одмінною, такі погляди мало викликали протестів, а про національні права та потреби його не було кому й голосу подати. Але на инше повернуло, скоро—попереді окремі одиниці, а далі все ширші круги з українців—почали прокидатись до свідомого життя. Тоді, певна річ, зродилася й неминуча потреба поставити національну справу ясніше і всім довести, хтò ми та чого домагаємось, як нація, як народ з окремим своїм життям.

До останніх часів це тільки робилось не систематично, випадково. В Росії, де така робота найбільшу б мала практичну вагу, не можна було працювати для українства систематично насам-

перед через цензурні умови, які пильно обороняли червоним атраментом невинність російської публіки від спокуси „малоросійського сепаратизма“, вживаючи офіційного терміну. Та й по-за цензурним гнітом, в Росії важко було зняти мову про українське питання ще й через централістичні тенденції серед російського громадянства, що жахалося всяких національних питань, а з-поміж їх українським цікавилось найменше, раз на завжди прийнявши, що окремого українського народу нема, а Україна мало чим різниться од великоросійських губерній. Такий погляд відбився й на російській пресі і через те про систематичне ознайомлювання громадянства з українською справою через російську пресу нічого й думати було. Один тільки орган і можемо ми пригадати в минулому, що систематично говорив досить довгий час (1862—1871 р.р.) про українські справи, але за його мусимо дякувати...російському урядові, й це вже одно досить його напрям та вартість характеризує. І справді „Вѣстникъ Юго-Западной и Западной Россіи“, що видавав спершу в Києві, а потім у Вільні Говорський, мав на меті ширити тільки те і так, що і як треба було ширити про Україну урядові. „Холманство“ йому було тим ворогом, якого офіційна рептилія кляла і віршами і прозою, і в белетристиці і в публіцистиці і навіть у спеціально витвореній „науці“, як напр. знамениті статистичні таблиці про людність на Україні, в яких сучасними мешканцями нашими показано і Печенігів, і Чорних Клобуків, і Торків з Берендіями і вже не пригадаю зараз ще кого. Впливу, певна річ, орган цей не мав і не міг мати, так само як і другий такого ж напрямку місячник—„Галицько-русскій Вѣстникъ“, що почав був в середині 90-х років виходити в Петербурзі під редакцією якогось Драгомірецького, та на другій чи третій книжці мусів припинитися.

По-за цими потайно-урядовими спробами „освідомлювати“ чи краще затемнювати й баламутити громадянство що-до України, ми майже не мали в Росії таких видань, які б виключне завдання на себе взяли—освітлювати й популяризувати українську справу. „Кіевская Старина“, поминаючи її наукові заслуги, таким органом не була, бо стояла осторонь од життя, і маючи на меті насамперед спеціально наукові, переважно історичні інтереси, більше дивилася назад, на минуле, ніж на сучасне; спробі з українським органом російською мовою в Одесі (тижневик „По сушѣ и морю“ в 90 роках) не пощастило, „Елисаветградскій Вѣстникъ“ був дуже маловідомий, про-

вінціяльний листок,—а більше, здається, й не було нічого. Із західною Європою ми безпосередніх зносин мали дуже не багато, та й практична вага інформаційної роботи на європейську публіку була очевидно менша. Опріч журнальних та газетних статій по російських виданнях, що з ласки своєї друкували иноді щось і про Україну, опріч де-яких звісток у західно-європейській пресі ¹⁾, ми зовсім аж до останніх часів не мали таких органів, що єдине завдання мали б—ширити правдиві звістки про Україну та її народ, про його життя та потреби. І тільки коли українська справа вийшла з тісного кола окремих прихильників української ідеї й виявила тенденцію зробитися справою всенародною—тільки тоді повстають спроби провадити цю роботу систематично, ступінь по ступневі.

Обставини життя нашого так склалися, що таку роботу можна було почати перше для Європи, бо в Росії недавно ще й думати про це було не можна. Років тому з п'ять буде, як цю роботу підняв був на себе український публіцист Роман Сембратович, що у Відні почав друкувати німецькою мовою тижневик „X-Strahlen“; але видання це, як результат особистих заходів одної людини, довго не вдержалось і впало, не знайшовши до ширшої публіки доступу, а серед українського громадянства підпомогі. Та не впала ідея такого видання, що говорило б про українські справи до європейської публіки, і от заходами того ж таки Сембратовича повстав, таки знов у Відні й німецькою мовою, двохтижневик „Ruthenische Revue“, який по смерті Сембратовича, з початку цього року, перетворився на місячник під новою назвою „Ukrainische Rundschau“. „R. Revue“ у великий пригоді став українській справі, бо він західній Європі показав, що є на світі численний народ, про якого ніхто нічого не знає, якого силоміць пхають напасники в могилу, щоб живцем поховати, але він жити хоче і бореться за кращу для себе долю. Можна сказати, що

¹⁾ Найважливіші з їх—праці Драгоманова, що взагалі найбільше спричинився до популяризованя української ідеї і в Росії, й на заході Європи; показчик того, що опублікував Драгоманов про Україну мовами німецькою, французькою та італійською читач знайти може в II томі „Собрания политическихъ сочинений М. П. Драгоманова“ (Paris, 1906), на стор. 250—251. Опріч того, можна хіба додати ще деякі статі Лесевича, Франка, Сембратовича та ин.

тільки з „R. Revue“ Європа довідалась про Україну й це велика заслуга українського видання німецькою мовою ¹⁾).

Але тепер уже й на Росію черга надходить. Визвольний рух, що збив ганебні кайдани з живого українського слова, дав українцям змогу й тут, у твердині абсолютизму, виставляти хоч де-які з своїх бажань та говорити про свої потреби хоча в тих рямках, що поставила нам славетна російська „воля“ друку. З цього року почавши, повстала в Росії українська преса, яка—скільки сили має та спроможности—працює, щоб збудити національну свідомість серед народніх мас, витворити національну інтелігенцію й, виясняючи потреби українського народу, згуртувати тū силу, яка б ті потреби за свої взяла і встала на їх оборону. Але поруч цієї великої мети перед свідомими українцями стоїть і друга не малà—витворити й серед найближчих сусідів наших, а насамперед серед великоросіян, правдивий погляд на українську справу, розвіяти той туман, що віками оповивав Україну й закривав з-перед очей людських справдешній, не вигаданий український народ—не частину, не етнографічний відмінок великоросійського а чи польського, а таки окремих народ—з власними потребами та домаганнями, з своїми звичаями й життям, з власною мовою та історією. Українська преса до тих тільки промовляє, хто знає українську мову, і вже це одно, разом з іншими обставинами, обмежує поки що круг її впливу: все російське громадянство, а також і з українців, од рідного пня одірваних, багато ще—лишається по-за тим кругом. А тим часом витворити трибуну, з якої наш голос розходився б по цілій Росії—це справа така потрібна, що на неї конче мусимо звернути як найпильніше свою увагу. Разом з тією роботою, що провадимо у себе дома, повинні дбати й про чужих людей, щоб розвіяти навісні тумани, які так довго оповивали в їх очах нашу рідну землю. І таку роботу вже розпочато.

З кінця місяця травня почав у Петербурзі виходити тиждень російською мовою „Украинскій Вѣстникъ“; перед мене зараз лежить цього журналу вже п'ять книжок. „Сужденія о свободномъ

¹⁾ Про „R. Revue“ та інші заходи Сембратовича була вже згадка в „Новій Громаді“—див. Б. Грінченка „Пам'яті Р. Сембратовича“ (кн. I) та М. Коцюбинського „Згадки про Р. Сембратовича“ (кн. III).

самоопредѣленіи украинскаго народа,—так виясняє редакція свої завдання у вступній статі,—и объ автономіи въ предѣлахъ территоріи населенной украинскимъ племенемъ, встрѣчаются иногда съ недоумѣннымъ колебаніемъ и нерѣшительностью у людей, демократическое настроеніе которыхъ не подлежитъ сомнѣнію. Причина этому кроется въ исторической и бытовой неосвѣдомленности російскаго обывателя, нынѣ—гражданина. Разсѣять это колебаніе и эту неосвѣдомленность,—читаємо далі,—прояснить українскій національний вопросъ съ исторической, бытовой, соціальною и экономической стороны; указать мѣсто и значеніе Украины среди другихъ областей Россіи,—способствовать справедливому рѣшенію національнаго и областного вопроса вообще,—вотъ въ чемъ видитъ свою задачу редакція „Украинскаго Вѣстника“ (стор. 6). Виставляючи таку програму, редакція заздалегідь рахується вже з тими закидами, які можна почути від членів російського громадянства, що націоналізм—беручи це, як національну виключність—часто бачать там, де є тільки чисте бажання рівного права даної національності з иншими. „Мы выступаемъ,—збиває такі закиди редакція „У. Вѣстника“,—не подъ флагомъ національной исключительности, намъ дороги чистые принципы демократіи, виѣ которыхъ нѣтъ и правильнаго національнаго развитія. Идеаль, которымъ мы руководимся въ нашей работѣ, состоитъ въ томъ, чтобы въ свободномъ демократическомъ государственномъ союзѣ, въ который рано или поздно превратится бывшая самодержавная централистическая Россія, осуществлено было не только равенство гражданъ, но и равенство народовъ. Демократія и автономія—наше знамя, и подъ этимъ знаменемъ,—мы вѣримъ,—объединяться, какъ равные съ равными, какъ вольные съ вольными, все народы Россіи“ (стор. 6—7).

Як бачимо з цієї програмової заяви, редакція „Украинскаго Вѣстника“ ступила на правий і цілком певний шлях. Зв'язавши національну ідею з демократизмом, по-за яким справді не може бути і „правильнаго національнаго развитія“, вона тим самим попереджає і збиває ті ходячі закиди, якими могли б зустріти нове видання російські групи, занадто централістично настроєні. Демократизація національної ідеї, цілковите занедбання усяких „історичних“ прав та привилеїв, під якими раз-у-раз ховаються реакційні й вузько-класові тенденції, це найперше діло для при-

хильників національного руху за наших часів. Розвиток національності в інтересах розвитку народу, трудящих людей—тільки така позиція й може задовольнити ті вимоги, які прикладаємо тепер до національного питання. І ми певні, що з цієї позиції „Українській Вѣстникъ“ не зійде,—та це показують вже книжки його, що досі вийшли: вони зложені добре й не згірше виконують своє завдання—освідомлюючи російське громадянство що до української справи й розвіюючи усі ті вільні та невольні непорозуміння, що такою хмарою густою обсіли її за попередніх „лютих“ часів.

Та не тільки для нас, українців, таке видання має велику вагу,—„Українській Вѣстникъ“ може добру службу справити і самим росіянам, та й інших національностей людям в Росії. І це знов через те, що на завдання своє редакція „У. Вѣстника“ глянула широко, звязавши українську справу з загальним питанням „справедливого рѣшення національного и областного вопроса вообще“. Редакція пішла тут за тими традиціями, які взагалі дуже популярні були серед українського громадянства, що в особі своїх кращих заступників раз-у-раз виставляло ідеал державного устрою—в федерації. Не кажучи вже про недержавні нації, така позиція і для самих великоросіян великого важить. Разом з політичною неволею іще одно лихо тяжке стоїть над Росією й видушує з неї живі соки на користь бюрократичного механізму. Це лихо—централізм, і воно тим небезпечніше для великоросіян, що в'їлося навіть у демократичні круги великоросійського громадянства. Спекатись тієї лихої спадщини бюрократичного ладу мусимо найперше, коли бажаємо, щоб нова Росія як найдалі одійшла від старих звичаїв. І на цьому полі праця українського журналу російською мовою теж повинна потрібною й велико-користною бути.

На чужині, в Петербурзі, ми маємо тепер свою власну хату і не треба вже з своїми працями в сусіди до російських видань проситися. І все українське громадянство мусить подбати, щоб та хата стояла міцно і щоб добрим була захистом і для нашої національної справи, і для ідей федералістичного автономізму взагалі.

Од видання, присвяченого популяризації українського питання серед чужомовних читачів, сама собою переходить думка на ту людину, що з усіх українських діячів найбільше для цього працювала, що—сміливо це сказати можна—життя своє цілком

віддала на те велике діло. Це—Михайло Драгоманов, якого діяльність сталася поворотним пунктом в історії розвитку української ідеї, а також політичної думки взагалі в Росії. За кордоном, у Парижу, вийшло недавно заходами й коштом українців-демократів, двотомове „Собрание политическихъ сочинений М. П. Драгоманова“, що може служити невичерпаною криницею чистої, як слюза, кришталєво-ясної політичної науки, яка не то своєї ваги аж досі ще не втратила, а навпаки набула за наших часів як раз особливої свіжости. Перечитуючи блискучі, повні глибокого змісту та правдивого політичного розуму твори Драгоманова, здається иноді, що їх написано просто вчора й фарби на їх не встигли навіть ще злиняти, ні атрамент—висхнути, хоча де-яким із їх цілі десятки років віку. Лишаючи докладнішу оцінку політичної спадщини, як і взагалі характеристику Драгоманова, на потім, я тепер хочу сказати лиш кілька слів з приводу тих непорозумінь, що вже починають коло його славного ймення збиратися.

Сім городів у старовину спорилися за честь бути батьківщиною Гомера. Це, загально кажучи, доля, або краще сказати—нещастя усіх великих людей, що до ймення їх по смерті часто туються та пробують приточити себе люде, які не велике або й зовсім жадного права на те не мають. За життя чоловік більш-менш виразно пристає до того чи иншого гурту й перетягувати його до иншого без власної охоти й згоди, певна річ, ніхто не зважиться. За те по смерті на визначних людей починається просто якесь ніби полювання; за кожную невиразну фразу, за всяку часто зовсім випадкову сторону його діяльності хапаються, щоб перетягти його до себе й свої власні думки оперти на авторитеті небіжчика. Не обходиться тут звичайно й без дуже прикрих непорозумінь,—тим прикриших, що чоловік сам за себе не може заступитися й заперестувати проти перекручування його думок та поглядів.

Щось на таке закривилося вже і з Драгомановим. Правда, політичне обличчя у його таке виразне, що якісь нечисті елементи приточити себе до його не можуть, а проте й такі непорозуміння не бажані, про які зараз говоритиму; бо вони затемнюють справжній образ цього незабутнього діяча українського відродження.

Додатком до другого тому „Собрания политическихъ сочинений“ приложено статю про Драгоманова (життєпис та характе-

ристику його діяльності), підписану ініціалами Б. К. Взагалі кажучи, стаття добра, написана цікаво, але тим гірше, коли в бочці меду та натрапити на ложку дьогтю. Дьогтеві саме настояще місце — в мазниці, а серед меду він тільки цілу бочку псує. Так само псують цікаву статтю д. Б. К. просто таки недоладні речі й тенденційне підроблювання поглядів Драгоманова під власну авторову мірку.

Автор, як видно — російський „ка-де“ (конституційний демократ) з де-якими, досить виразними, правда, хоч і не далекими, українськими симпатіями. Хоча він категорично заявляє, що „каждый искренний демократ и радикаль, работающий на Украинѣ и среди украинскаго народа, должен становиться украинцем“ („Предисловіе ко второму тому“, стор. XXVII), але практично він українство розуміє майже виключно, як культурну справу, не виходючи в національно-політичних домаганнях за межі „областной“ автономії, загальної для всієї Росії. Не диво, що всіх тих, хто вимагає національної автономії України, він має за „націоналістів“, а як принцип національної автономії тепер виставляють усі українські політичні партії, не виключаючи навіть соціал-демократичної, то виходить, що свідоме українство заступають сами за себе „націоналісти“. „Ни одинъ украинскій націоналистъ, — каже автор, — даже совершенно чуждый какому бы то ни было шовинизму, не признаетъ „Вольный Союзъ“ своею программой. Онъ будетъ настаивать на національной автономіи Украины, какъ цѣльной національной, культурной, политической и соціальной единицы. Между тѣмъ... національная автономія Украины, какъ таковой, совсѣмъ не предусматривается программой „Вольного Союза“; она выдвигаетъ, какъ основное требованіе, созданіе только областной автономіи. Въ виду всего этого украинцы-націоналисты могутъ соглашаться на программу „Вольного Союза“, только идя на компромиссъ. Это тотъ минимумъ, отъ котораго украинцы-націоналисты и не-націоналисты не могутъ отступить ни шагу“ (XIII).

Що програму „Вільної Спілки“ жадна з теперішніх партій українських не може цілком за свою взяти — це правда. Але російський „ка-де“, навіть із симпатіями до українства, не може собі й у голову тієї надто простої річі взяти, що з часів, коли ту програму складено, ми таки поступили наперед і через те питання автономії, як його поставлено в програмі „Вільної Спілки“, найменше

нас задовольняє. Коли Драгоманов складав „Вільну Спілку“, про питання національної автономії можна було говорити тільки теоретично, воно було ще зовсім не розроблене, і нічого дивного нема, що такий тверезий, практичний політик, як Драгоманов, зупинився на половині дороги, щоб не вдаватися, як тоді здавалося, в утопії. Інша річ тепер. Автономія для всіх недержавних народностей,—українці тут не повинні якимсь винятком бути,—це вже цілком практичний постулат, і українські політичні діячі не можуть виставити іншого домагання, хоч би тут довелося проти себе мати й авторитет Драгоманова та нарікання за „націоналістичність“, які раз-у-раз чуємо від заступників російських партій. Нічого „моргати“ на якесь „совершенно (!) животное чувство культурно-національного самосохранения, порождающее национальный шовинизм“, як говорить д. Б. К. трохи згодом, бо домагання автономії України виставляють українські партії, виходячи з тих самих загально-людських ідеалів, на яких стояв і Драгоманов. Тільки, що сучасні наступники Драгоманова, відповідно до обставин часу, можуть і повинні піти далі, ніж ішов він, і це зовсім річ нормальна. Вимагати, щоб розвиток політичної думки зупинився на одному місці, хоча б його визначив і такий дужий розум, як Драгоманова, може тільки завзятий доктринер, якому більше важуть бумажні формули, аніж домагання живого життя. Тим часом усякі програми лиш стільки мають ваги, скільки в їх справжнє життя одбивається, і сучасні українські „націоналісти“, беручи термин д. Б. К., мусіли ясніше поставити справу національної автономії як-раз через те, що життя все виразніше ту справу висуває. І коли хочете, вони зовсім тут не розходяться і з Драгомановим, бо він *не* принципіально, а тільки з практичних міркувань обстоював свою „областную“ автономію. Коли життєві обставини змінились, то цілком натурально, що й українці мусіли змінити свої домагання, засновуючи їх проте на тих самих ідеалах загально-людського поступу і справедливості та йдучи тим самим „путем федерализма“, яким увесь час і Драгоманов ішов.

Ще менше пощастило авторові передмови з характеристикою громадсько-політичних поглядів Драгоманова, а його заходи зробити з останнього якогось спеціального теоретика лібералізму, поставивши серед сучасних російських „ка-де“, просто дивними здаються, не вживаючи сильнішого слова. Визначаючи Драгоманову

місце серед інших діячів визвольного руху, д. Б. К. не дуже довго, очевидно, морочив собі голову, коли одразу вирішив, що „въ этой славной традиции русскаго общества значеніе М. П. вполне опредѣленно выдвигается, какъ *перваго русскаго конституціоналиста-демократа*, творца первой русской конституціонной теоріи“ (стор. XXXV), Зрештою не ясно, що саме хотів цим сказати д. Б. К., але сучасний російський читач на підставі такої характеристики міг би уявити собі Драгоманова чимсь на зразок сучасних російських „ка-де“. А тим часом Драгоманов не був ні „ка-де“ спеціально, ні навіть конституціоналістом взагалі, бо він був чимсь далеко більшим і глибшим.

Сам Драгоманов так говорить в передмові до листа Белінського про одну з своїх праць, на яку він положив силу своєї енергії та заходів: „Главная цѣль украинскаго сборника „Громады“ (La Commune)—*приложеніе идей европейскаго федеральнаго социализма къ Украинѣ или Малороссіи*“ („Собр. полит. соч.“, т. II, 236). Беручи цю фразу ширше, можна сказати, що то була мета цілого життя й усієї діяльності Драгоманова, з якої він ніколи не сходив і якої ніколи не відцурався. Справді своїми громадськими поглядами це був глибоко переконаний, науково вихований соціаліст, який завжди і скрізь пропагував ідеї соціалізму, і вже через одно це назвати його „конституціоналістом-демократом“ більше, ніж помилка. Правда, від російських соціалістів того часу він дуже відрізнявся і саме тим, що шляхом до соціалістичного устрою вважав політичне перебудовання російської держави на основах політичної волі. Іменно—політичної волі, а не конституційного устрою, бо, кажучи далі власними Драгоманова словами—„это не одно и то-же: политическая свобода—это значитъ, прежде всего, свобода лица, его вѣры, равно какъ и невѣрія, его національной жизни, его слова, его группированія съ другими, а самодержавный парламентъ, извѣстнымъ образомъ составленный, можетъ всего этого не дать, какъ и самодержавный государь, и даже по большей части не даетъ, особенно въ централизованныхъ государствахъ“ (II, 248). Драгоманов розумів, що без непохитних прав особистих та самої найширшої децентралізації „для невеликорусскихъ народностей и въ конституціонной Россіи жизнь останется такъ же невыносима, какъ невыносима она и въ Россіи царскаго самодержавія“ (ib., 249). Звідси

виступає друга характерна риса його політичного credo—федералізм. *Український соціаліст-федераліст*—так можна назвати Драгоманова і всяка инша характеристика буде глибоко несправедливою. Тим більше несправедливо прикладати до його такий епітет, що тепер має своє спеціальне значіння, як партійна фірма, яка зовсім не додержує основних рис громадсько-політичної програми Драгоманова—соціалізму й федералізму. Певна річ, з Драгоманова був і консеквентний конституціоналіст і глибокий демократ, але у його це було тільки додатком до соціалістичного світогляду, бо він раз-у-раз обстоював ту думку, що соціалізм може справдитися в житті тільки на ґрунті широкої політичної волі й глибокого демократизму та що без цих обставин не може навіть бути успішної пропаганди ідей соціалізму. Ясний політичний світогляд та розуміння політичних обставин відрізняли його від тогочасних російських соціалістів, що здебільшого цілком політичну працю відкидали. Але ще більша безодня лежить між Драгомановим та сучасними „ка-де“, як політичною партією. І приточувати до українського соціаліста-федераліста російську централістично-ліберальну партію—це зайве цілком і непотрібне баламуцтво, якого нічим виправдувати не можна.

Зовсім не той гòрод, в якому сидять російські „ка-де“, батьківщиною був Драгоманову, і коли вони з науки цього великого навчителя де-що й засвоїли, то далеко більше мимо ушей пустили навіть з чисто політичної його спадщини,—про громадсько-економічну вже й не згадує.

Сергій Єфремов.

Бібліографія.

Євген Гребінка.—Українські твори. Видавництво „Вік“. Українська бібліотека, № 18. У Києві, 1906. Стор. 93, 80. Ц. 25 та 35 к.

Євген Гребінка належить до тих письменників, що дивилися на рідну мову, як на забавку під час „досуга“, а працювали в літературі звичайно мовою російською. А проте російські твори Гребінки не пережили свого автора, тоді як українські його пи-